

KEMÉNY G. GÁBOR

A demokratikus szabadságjogok védelmezői

BÖSZÖRMÉNYI LÁSZLÓ ÉS IRÁNYI DÁNIEL PÁLYAKÉPÉHEZ

1. BÖSZÖRMÉNYI LÁSZLÓ PRÓBATÉTELE

A Vasárnapi Újság 1909. március 28-i számában egy magát megnevezni nem kívánó, a függetlenségekkel rokonszenvező (ha nem éppen függetlenségi) publicista cikket írt *Böszörményi Lászlóról*, a kor baloldali polgári sajtója alapítójáról, halálának negyvenedik évfordulója alkalmából.

Amilyen bátor a cikk hangvétele, olyan elgondolkoztató a cikkíró névtelensége, háttérben maradása. Pedig ez a cikk — *Hentaller Lajos* (Emlékezzünk régiekről. = *Jáskürt*, 1907. 3. sz.) és *Dési Gyula* (Egyetértés, 1905. okt. 6. sz.) emlékezéseit is ideszámítva — az első fontos állásfoglalás a rég elfeledett ügyben.

Böszörményinek halála után sem volt „jó sajtója”, sem a szűkebben vett baloldali lapokban, sem a dualizmus más pártállású lapjaiban, politikai irodalmában. Pedig *Táncsics Aranytrombitájának* megindító egykorú búcsúztatója, a temetésekor lezajlott hatalmas tömegdemonstráció, az ezt követő képviselőházi és társadalmi visszhang meggyőzően bizonyítja, hogy a közvélemény, a főváros és a vidék lakosságának nagy része 1869-ben az ő igaza mellett foglalt állást. A Kossuthnak a váci választókhoz intézett híres kiegészítés elleni nyílt levelét (*Magyar Újság*, 1867., 164. sz.) közlő szerkesztő, az első függetlenségi napilap, a *Magyar Újság* szerkesztője a maga idején tehát az ország egyik legnépszerűbb embere volt. Fennmaradt, hogy népszerűségét már korábban népdalok jelzik (*Vasárnapi Újság*, 1909. márc. 28. sz.). Ez a népszerűség az 1861. évi és későbbi országgyűlési és lapszerkesztői megnyilatkozásaira alapozódott. Ő az, aki 1861 tavaszán összefogta és tudatosította *Teleki László* halála után a határozati párti baloldalt, és ezen belül is azt a későbbi „függetlenségi mag”-ot, melyre 1867 tavaszától a dualizmus rendszere elleni szervezett küzdelmet alapozta. *Szemere Miklós* *Mocsáry Lajos*hoz intézett, reá is vonatkozó egykorú verses üdvözlete (*Magyar Újság*, 1867. jún. 9., 58. sz.) híven tükrözi a dualizmus korának első baloldali napilapja körül kialakult közhangulatot:

*Üdv, hála néktek itt a hű balon!
Baloldalon ver a szív a kebelben!
Baloldalon a hon szent csarnokában...*

-----
*Jer, jer! barátid várnak itt reád,
S kiket vezérelsz: a magyar hazának
Leglángolóbb, legbuzgóbb ifjai!*

Mégis elfelejtették, rövidesen. Kortársai és az utókor egyaránt. Halála évfordulóján alig találunk a Vasárnapi Újságéhoz hasonló emlékezést, a centenáriumon

Részlet egy 1975-ben írt, mostanáig kiadatlan nagyobb tanulmányból. Ezzel emlékezzünk nemrég elhunyt munkatársunkra.

sem esett róla szó. Komor szép magyar feje, messze tekintő, szelíd szomorú tekintete nemigen jelent meg többé a sajtóban, képes folyóiratokban. A változások és szüntelen válságok idejét élő függetlenségek sem őrizték meg a szélsőbalt szervező, a Magyar Újságot alapító szerkesztő emlékét. Bősziórményi életét is ilyen drámai változások határozták meg és döntötték el.

Sok mindent tudunk, de még többet nem ismerünk pályaképéből. Itt van mindjárt a születési időpontja körüli bizonytalanság. Egyes források szerint 1823. május 15-én, inkább hitelt érdemlő más adatok szerint 1824. november 19-én született a Szabolcs megyei Kopácsapátiban.

Iskoláit Sárospatakon, jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte, majd hazament Nagykállóba, mely három ízben — 1861-ben, 1865-ben és 1869-ben is (erről két nappal halála előtt értesült) — megválasztotta. Ott volt Buda ostrománál, és mint honvéd százados Komáromban. Az önkényuralom idején itt, Nagykállóban ügyvédeskedett. 1861-ben a megye főjegyzője, majd — mint jeleztük — a kállói kerület képviselője lett. Életének erről a „közélet előtti” szakaszáról többet nem tudunk.

A sorsát később derékba törő, az 1867. évi osztrák—magyar kiegyezés „közjogi alap”-ját képező *pragmatica sanctio*, azaz a Habsburg-ház nőági örökösödését biztosító, a magyar diéta által 1723-ban elfogadott törvénycikk körüli vitával kapcsolatban először 1861. május 29-i beszédében foglalt állást. Ebben a beszédében világosan felismerhető a későbbi ellenzéki vezető politikus egyik legfőbb politikai gyengéje.

Bősziórményi ekkor, sőt később egészen 1867 nyaráig, a kossuthi hírlapi nyílt levelek közléséig, s talán még azután is hitt egy megkapóan vonzó, de megvalósíthatatlan axiómában. Feltételezte kora hazai közéletének „1849-i alapon való” érdek-egyesítését. Ezzel a humanista szelídségű, olykor lángoló-lázadó hitével a szélsőbal egy-két *Madarász Józsefhez* és *Kállay Ödönhöz* hasonló egyéniségét leszámítva, még az egykorú baloldalon is kisebbségben maradt. Pedig ezekben az „egyezettő kísérleteiben” — ezekre maga is utal 1867. február 28-i beszédében — kétségkívül volt annyi reális alap, melyre az ellenzék szélesebb csoportját mozgósító álláspontot lehetett volna építeni. Ilyen volt például a megyék közéleti jogainak érvényesítését, az „alkotmányos közvélemény” előfeltételeinek biztosítását sürgető követelése. „Régebbi meggyőződésem — mondotta az említett beszédben (Képv. Napló, 1865—68. III. 190. p.) —, mint azt már 1860, 61 és 65-ben az országgyűlés kezdetén több magántanácskozmányban ki is fejeztem, hogy valamint régibb országgyűléseink nem bírtak volna törvényes alappal, ha nem létezett volna megyei élet, a követek utasítása és a választás teljesítése végett: úgy a képviselői országgyűlés sem bírhat törvényes alappal, míg az utasítások helyét pótoló alkotmányos közvélemény az alkotmányos közéletből nem fejlődhetik, míg a választás szabadsága a közhatósági életben nem találja biztosítékát. Az alkotmány egy széles fogalom, az országgyűlés ennek csak egy része; míg alkotmány valósággal nincs, alkotmányos országgyűlés sem lehet.”

Nem véletlenül idéztük az alkotmányos országgyűlés hiányát a „kiegyezési béke-művet” létrehívó országgyűlés esetében megállapító Bősziórményi fenti megállapítását. Bizonyítékául annak is, hogy jóllehet 1861 tavaszán megkísérelt koordináló törekvése hatástalan maradt, most új, fejlettebb formában törekedett ugyanarra. Bősziórményinek tehát a kiegyezés deklarálása heteiben az 1861. évvel összefüggő álláspontja és célkitűzése volt, de programjának kidolgozatlansága és az adott viszonyokhoz való alkalmazásának hiánya következtében ebből a programból még a valóra váltható sem valósulhatott meg.

A második nagy változásig egyébként is hosszú út vezetett. 1865-ben megválasztják a kállói kerületben. 1867. április 1-én megindítja a Magyar Újságot, a 48-asok (a későbbi 48-as párt), de egyben az egész függetlenségi baloldal első, az egész országot behálózó, a vidéki levelezők és alkalmi tudósítók egész szervezetét mozgósító napilapját. Rendkívüli szervezési és közéleti sikerek, és ugyanakkor rendkívüli

csalódások jellemzik „lapvezérsége”-nek rövid, alig tizenöt hónapot kitevő időszakát (1868. június 20-án szerepel neve utoljára a lapon).

Nehéz lenne Bösörményi szerkesztői módszereiről tanulmányunk keretei között szólnunk. Annyi azonban bizonyos, hogy a nagykállói kerület képviselője már ekkor nagy formátumú, az akkori szerkesztési elvekhez viszonyítva magas színvonalú, érdekes rovatokkal készülő, az egész baloldali ellenzék által nagyra becsült, friss szellemű napilapot szerkesztett. A főszerkesztő roppant gondja vagy más körülmények akadályozták, de a második nagy változás szakaszán sem ismerte fel a tényleges erőviszonyokat. Nem ismerte fel, hogy a hűz szélsőbaloldali képviselő még a maga körében sem ért egyet, s teljes a szervezatlenség az ekkor 94 képviselőt számláló Tisza—Ghyczy-féle balközép körében. Ezzel a megosztott ellenzékkel szemben a Deák-párti többség 201 mandátuma a teljes politikai-igazgatási hatalom birtokában számokban ki nem fejezhető erőt jelentett.

Abban is tévedett Bösörményi, hogy a közvélemény Kossuth és a szélsőbal ügye mellé áll, ha közzéteszi — mint ahogy közzétette — Kossuthnak a váci és a jászladányi választókhoz intézett hírlapi nyílt leveleit (Magyar Újság, 1867., 164. és 178. sz.), melyek közül az első, az ellene indított pör alapját képező „váci levél” a *pragmatica sanctio*ra „alapozott” kiegyezés legélesebb és hatásosabb bírálata volt a dualizmus korában. A híres nyílt levelet egyébként külön is terjesztették. A lapszámokból az elérhető kormányzat azonnal elkobozta, és következetes tervszerűséggel elindította a Bösörményi halálát okozó eljárást.

Bösörményi tévedett: a kiegyezési szerkezet kibírta az erőpróbát. Kossuth nyílt levelei népmozgalmat nem váltottak ki. A kiegyezéssel bekövetkezett alapvető változás miatt Bösörményi életében másodsor, s most már döntő csatát veszett.

A mindmáig feldolgozatlan Bösörményi-perben, melynek során a még aktív lapszerkesztő is tapasztalhatta, hogy a széles közvélemény és a szervezetlen baloldal összefogása nem hozta meg az országgyűlési mentelmi eljárás révén remélt elutasító határozatot — minden úgy történt, ahogy azt az Andrássy-kormány és szakminisztere, Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter előkészítette. A szélsőbal és a balközép vád alá helyezést helytelenítő indítványai ellenére (a mentelmi ügy fontosabb iratait l. 1865—68. évi Képv. Irom. III. 17—31. p.) a Deák-párti többség és a csatlakozott konzervatívok megszavazták Bösörményi László mentelmi jogának felfüggesztését. Ezt követte az ekkor már súlyos tüdő- és szívbeteg politikus perbe fogása. A pesti esküdtszék mint sajtóbíróság egyévi fogházra ítélte. Az egyéves fogházbüntetésből — 1868. június végétől 1869. március 24-én, a Lipót utcai fogházban bekövetkezett haláláig — közel háromnegyed évet kitöltött. Halálos betegen is kintartva elvei mellett, elutasítva minden kegyelmi akciót és kedvezményt.

Végül is miért kellett Bösörményinek meghalnia? A pörnek, a kiegyezés kora első nagy koncepciós pörének „közjogi” indítékára érdemes felidéznünk az Andrássy-kormány eljárását védő szabadelvű történész-publicista két emberöltővel későbbi „magyarozatát”. Amikor Kossuth — írja Gratz (A dualizmus kora I. 49—50. p.) — „a váci választókhoz intézett levelében felállítja azt az elvet, hogy a dinasztia uralkodása inkompatibilis Magyarországnak önállóságával és függetlenségével, a kormány újból kénytelen beavatkozni. Azzal az indokolással, hogy a *pragmatica sanctio elleni izgatás alkotmányellenes* (én emeltem ki — K. G. G.), a kormány lefoglaltatta Kossuth nyílt levelének nyomtatásban megjelent példányait, és... Bösörményi Lászlót a levél közzététele miatt perbe fogta”.

Az egykorú szélsőbal vezérének a készülő és megszavazott kiegyezési államszerkezet elleni küzdelme kivált 1865—67. évi országgyűlési megnyilatkozásaiban követhető nyomon.

Képviselőházi felszólalásai a készülő osztrák—magyar kiegyezés adott formája elleni tiltakozás jegyében zajlanak le. A felszólalások tárgya újra és újra az alkotmány. A törvényesség helyreállításának követelése, a megyék alkotmányos jogainak biztosítása. Érdekes kísérő körülménye ennek a jogvédő küzdelemnek, hogy Bösörményi kezdettől tisztában volt azzal, hogy amikor Magyarország alkotmányossága,

alkotmányos jogai helyreállításának igényéről szól, ezt a több nemzetiségű állam polgáraként is teszi. Böszörményi nemcsak a Magyar Újság szerkesztőjeként tesz hitet az ország nem magyar nyelvű népessége, az akkori nemzetiségek képviselőivel való kapcsolatok ápolása mellett. Fennmaradt a bizonyítéka, hogy ezt az álláspontját a képviselőházban, a felirati javaslat részletes tárgyalása befejezésekor, 1866. február 23-án, a kialakult nemzetiségi vitában is kifejtette. „Nemcsak, hogy mi nem akarunk megfélemlíteni rólok — mondotta ekkor a magyar szélsőbaloldal vezére —, hanem tiltakozunk is minden olyan törekvés ellen, melynek az volna célja, hogy a többi nemzetiség rovására történjék bármi intézkedés. Mi éppen demokrata szabadságot akarunk, és nem akarunk oly szövetekezést senkivel, hol az arisztokrata fogalmak jussanak érvényre...” (Képv. Napló, 1865—68. I. 305. p.)

Nem kisebb jelentőségű a készülő kiegyezési törvénnyel, majd állami berendezkedéssel szembeni sorozatos állásfoglalása. A nagyszámú beszédből, felszólalásból, nyilatkozatból tallózva néhány fontosabb megnyilatkozására emlékeztetünk. 1866. június 13-án, a Ház nevezetes „inségügyi vitájában” kijelenti: „Elfogadom azon tant, melyet Mocsáry képviselőtársunk fölemlített, hogy az országgyűlés nem ösmerhet királyi hatalmat addig, míg alkotmány nincs. Én nem ismerem, nem ismerhet az országgyűlés se...” (Képv. Napló, 1865—68. II. 142. p.)

1867. február 28-án „az ország jövője feletti aggodalommal” terjeszti be a maga és szélsőbaloldali képviselőtársai indítványát „az országgyűlés elosztatása [értsd: felosztása] iránt”. „Böszörményi László és társai fölirati indítványát a ház tárgyalás alá vétetni nem határozza” — olvassuk az egykorú Naplóban (I. Képv. Napló, 1865—68. III. 187. p.).

Ettől kezdve Böszörményi a Deák-párti többség támadásainak középpontjába került. Amikor 1867. március 20-án „a 67-es bizottság véleménye feletti vitában” kéri a bizottság által szerkesztett közözügyi javaslatnak „a koronázás utáni időre” halasztását (Képv. Napló, 1865—68. III. 337—8. p.), majd amikor 1867. június 4-én újabb határozati indítványt nyújt be most már „a koronázás elhalasztása iránt” (uo., IV. 241. p.), nyilvánvaló lett, hogy az időközben elfogadott kiegyezési törvény-cikkkel hatalomra került többség csak a kellő alkalomra vár, hogy a kiegyezési rendszer legélesebb elvi ellenfelét elnémíthassa.

1867. október 30-án már a Böszörményi-per nyitányán vagyunk. Ekkor olvassa fel *Szentiványi* Károly, a Ház ekkori elnöke Kossuth Lajosnak hozzá írt levelét a váci választókhöz intézett levéllel kapcsolatban. „A levélnek a Magyar Újságban közzétételével semminemű visszaélés nem követtetett el: mert én magam küldöttem meg a Magyar Újság szerkesztőjének közzététel végett kérdéses levelem másolatát, úgyhogy a közzététel egyenes akaratommal és szándékom szerint történt.” Ezen az ülésen olvasta fel *Ráday* László, a Ház jegyzője Böszörményi vonatkozó nyilatkozatát is, mely szerint „Kossuth Lajos levelét szerzője tudtával nyomatta ki” (Képv. Napló, 1865—68. V. 52—53. p.).

Nem tartozik az oknyomozó történetírás feladatai sorába annak elemzése, mi történt volna az esetben, ha Kossuth nem fogadja el Böszörményi áldozatát, és megjelenik a pesti esküdtszék mint sajtóbírótság előtt. Miután azonban a száműzetésben élő Kossuth ellen „érdemi eljárást” nem indíthattak, a sajtójogilag felelősségre vonható szerkesztőt ítélték el. Ennek az eljárásnak első lépése Böszörményi mentelmi jogának felfüggesztése, a képviselő kiadatása volt. Ezt követte Böszörményi póre, melynek során a nagybeteg ellenzéki vezért egyévi fogházra ítélték. A Magyar Újság tüdőbeteg szerkesztőjét bebörtönzése után háromnegyed évvel — mint említettük — a Lipót utcai fogházból temetik majd, 1869 márciusának végén.

A Böszörményi-ügy képviselőházi anyagát vizsgálva még egy igen érdekes adalékkal találkozunk, már a kiadatási eljárás időszakában. Ez tudomásunk szerint a Magyar Újság szerkesztőjének utolsó jelentős képviselőházi felszólalása, mely már a leplezetlen hajsza légkörében hangzott el. Előzménye gr. *Andrássy* Gyula miniszterelnök 1867. december 5-i felszólalása. *Andrássy* ekkor a szélsőbalt bírálva kijelenti, „van párt, van egész irány, egész politikai taktika, mely már egy év óta abból él,

hogy azt állítja, hogy Magyarországnak alapjogai nincsenek, hogy mi azokat feladtuk". Bösörményi 1867. december 13-án, a szélsőbal nevében adott válaszában kijelenti, hogy pártja sohasem mondotta azt, hogy „Magyarországnak alapjogai absolute nincsenek, hogy mind feladattak, hanem mondotta azt, hogy legfontosabb alapjogai feladattak”. Tiltakozik továbbá az arisztokratikus éllel hangsúlyozott „abból él” kitétel ellen. „Bizonyára mondom, elég arisztokratikus: mert szegény emberek szoktak valami foglalkozásból élni; a nagy uraknak van miből élni.” Végül visszautasítja Andrassy további — a baloldal sajtójára tett — gazdasági célzásait. A kormányt támogató sajtó valóban a kormány „pénzes alapjából” (értsd: a bizalmas sajtóalapról) él. De „az is nyílt titok, hogy a magas kormány részéről ezen úgynevezett »kis szélső bal« pártnak tagjai úgyszólván policájokkal vannak körülvéve” (Képv. Napló, 1865—68. VI. 299. p.). Bösörményi felszólalásának külön érdekessége, hogy a Napló megfelelő helyén a beszéd szövegét nem közölték, mert „a szónok a gyorsíróktól átnézés végett magához vett feljegyzéseket vissza nem adván, beszéde itt nem közölhető” (uo., 90. p.). Az ellenzéki közvélemény nyilvánvaló nyomására azután ugyanebben a naplókötetben, a kötet végén, „Toldalék a 90-ik laphoz” címmel az alábbi megjegyzéssel mégis közlik a beszéd szövegét: „A gyorsírók — olvasuk — a szónok által vissza nem adott beszédet jegyzeteik alapján újra összeállítván, az itt utólag közöltetik” (uo., 298—299. p.). Ezzel a sajátos közjátékkal zárult Bösörményi országgyűlési szereplése.

Több mint egy évszázad távolából tűnődve tanulmányozzuk a függetlenségi avantgarde „balra nyitó” nagy ellenzéki államférfiának tragikus próbatételét, melyben a kockázat valóban nem állott arányban az elérni remélt eredménnyel. Különösen fájdalmas a Bösörményi korai halálával bekövetkezett veszteség, mert — mint beigazolódott — visszavetette a kor ellenzéki sajtóját és sajtóéletét, s amit nem lehet eléggé hangsúlyozni, megfosztotta az egykorú ellenzéket egyik legjobb programalkotójától. Bösörményi ugyanis már az ellene indított országgyűlési eljárás szakaszán, 1867. október 1-én sajtó alá rendezett röpiratában valóságos önálló politikai programot ad. A *Magyar Újság röpirata* főcímmel megjelent röpirat kivált a törvényhatósági önkormányzat elvi alkalmazására, a megyei-törvényhatósági decentralizációval kapcsolatban a nemzetiségi kérdés megértő intézésére és a népfeliség elvének biztosítására olyan javaslatokat tesz, melyeknek elfogadása elhatározóan előbbre vihette volna a népmozgalmakhoz kötődő korai függetlenségi mozgalom ügyét. (Vö. A Magyar Újság röpirata. Pest, 1867., [Előszó] IV—V., II. 23. p. és V. 1. p.) Már a börtön árnyékából üzeni: „Legyen meg a nép akarata mindenben és mindenütt. Legyen meg a nem magyar ajkú nép akarata éppen úgy, mint a magyar nép akarata. Ezt elősegíteni, az igazság érvényét győzelemhez juttatni, az arisztokratikus törekvéseket megghiúsítani, ez az, ami a magyar nemzetnek érdekében áll...” (uo., II. 23. p.).

Bösörményi tragikus próbatétele így is lényegesen tisztázta a helyzetet. A személyével kapcsolatos ügy és pör a várakozók és fontolgtatók számára is bebizonyította, hogy nincs és nem is lehet „érdekegyesítés” a kiegyezéssel uralomra került haladásellenes rendszer szereplőivel. A dualizmus kora első nagy politikai perének másik tanulsága az előbbiből következik. Kitérőkön és buktatókon át, de elindította a függetlenségi mozgalmat az egységes ellenzéki párt létrehívásáért folyó küzdelemben.

2. IRÁNYI DÁNIEL „MEREDÉK ÚTJA” ÉS PÁLYAFORDULATA

Elete fordulópontjait mindvégig érdekes előkészítő jelenségek vezették be. Ezek a lényeges változásokat kiváltó előzmények olykor megkapó és váratlan mozzanatok. Máskor, s ez Irányi életében a törvényszerű, hosszabb, néha sokévi, céltudatos előkészítés eredményei és következményei. Ennek a kettősségnek a fegyelembevételével vázoljuk sokrétű és időnként valóban bonyolultnak tűnő pályaképét.

Irányiról is elmondhatjuk, mint előbb Bösörményiről: a túlélő kortársak és az

utókor egyaránt megfélekedtek róla. A behatóbb életrajzi bemutatást különösen nehezé teszi, hogy Irányiról, aki pedig mind a szabadságharcnak, mind a Kossuth-emigrációnak és a kiegyezés kora első negyedszázadának aktív, az eseményeket, a fejlődés menetét befolyásoló kortársi résztvevője, néhány viszonylagos értékű emlékezésen és egyetlen, emigrációs éveiről szóló francia nyelvű disszertáción kívül (Déry, Suzanne: *Un émigré hongrois en France. Daniel Irányi 1822—1892.* Kolozsvár, 1943. 95 + 3 p., 2 t.) nem maradt fenn említést érdemlő egykorú és későbbi irodalom.

Bizonyos, hogy a személyét és életművét elhallgató közönynek többféle magyarázata lehet. Egyet azonban már előljáróban hangsúlyoznunk kell. Irányi mindvégig kimutatható zárkózottságát, jelleme, egyénisége tartózkodó jellegét. Szabadságharc korabeli szerepléséről elmondható, hogy a polgári forradalom funkcióit az átalakulás előmozdításában és végigvitelében, nem pedig az öncélú radikalizmusban látta. Ebből következett, hogy sem 1848/49-ben, sem az emigrációban vagy későbbi függetlenségi politikusi, pártelnöki szakaszán soha nem hajbókolt a nemesi származásnak.

Szepességi polgári értelmiségi volt. Ez egész életében bizonyos elzárkózásra készítette a dualizmus korának mind nemesi származású, mind nála polgáriasultabb elemeivel szemben. „Cipszer” származásából következően olykor túlzott figyelmet fordított „nemzeti érzése” igazolására. Ez időszakosan eltérítette a nemzetiségi kérdésben kialakított józan álláspontjától, és visszavetette az indulás félreértéseihez. Másrészt — Mocsáry félreállításával — súlyos problémát is okozott a függetlenségi mozgalom kifejtett szakaszán.

Említettük életében a váratlan és a szívós előrelátással előkészített szakaszok váltakozását. Előbbire jellemző, hogy az eperjesi jogakadémiáról ügyvédi vizsgára Pestre költöző fiatal jogász korán megismerkedik Kossuthal, elnyeri az ő, majd a márciusi napokat előkészítő fiatalok barátságát. Irányi higgadt, zárkózott öntudatában kereshetjük korai társasági majd közéleti érvényesülése magyarázatát. Széles körű jogi felkészültsége, határozott fellépése és következetessége is közrejátszhatott abban, hogy a szabadságharc idején egyre jelentősebb közéleti funkciókat látott el. 1848 júliusában Pest-Lipótváros képviselője, majd a képviselőház jegyzője. A trónfosztó debreceni országgyűlés határozatának „jegyzőkönyv-vezetője”. Sáros megye és „Budapest” rendkívüli kormánybiztosa, aki sokhónapos bujdós után, ismét váratlan és rendkívüli körülmények összjátékaként került ki Párizsba, az emigráció akkori diplomáciai központjába.

Irányi 1850-től 1868-ig csaknem két évtizedet töltött az emigrációban. A Kossuth-emigráció és közvetlenül Kossuth szolgálatában. Nála többet a hazatérők közül csak *Helpy* Ignác, az utolsó kossuthiánus sajtóorgánus (*Magyar—Magyar*, Milano 1869—70) szerkesztője volt száműzetésben. Nála változatosabb emigrációs életpályája — a Magyar Nemzeti Igazgatóság vezetőin, *Kossuthon*, *Teleki* Lászlón és *Klapkán* kívül — senkinek sem volt. Még nincs harmincéves, amikor az emigráció „sajtófőnöke”, brüsszeli sajtóirodájának későbbi vezetője, *Puky* Miklós mellett a külföldi függetlenségi mozgalom egyik vezető publicistája. Emigráns közirói működésének jellemzésére idézzük Kovács Endre megállapítását: „Irányi a Presse-ben Kossuth szellemében vázolja fel az eljövendő Magyarország képét: köztársasági, liberális, általános választójogon, a nemzetiségek teljes egyenjogúságán alapuló államformát ígér, de hangsúlyozza a határok sérthetetlenségét” (A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak. Bp., 1967. 21. p.). Igen, ez a politikai normája a Kossuth-emigráció szakaszán. Ennek ad kifejezést az említett lapon kívül a *Siècle*, az *Espérance*, az *Indépendance Belge* s az *Allianza* hasábjain között cikkeiben, tudósításában. És ennek az időszaknak egyik igen jelentős eredményeként kell kiemelnünk a kor neves francia történész-publicistájával, Charles-Louis *Chassin*nel való kapcsolatát, melynek egy nagyszabású alkotás, az 1859—60-ban, Párizsban megjelent *Histoire politique de la Révolution de Hongrie 1847—1849* című kétkötetes munka lett a gyümölcse. Ez a magyar—francia társszerzős mű apologetikus értékén túl három vonatkozásban jelentős. Ez az első, az ötvenes évek fordulóján Párizsban, fran-

ciál megjelent munka, mely tudományos okfejtéssel és igénnyel világítja meg és értékeli a magyar forradalom és szabadságharc európai jelentőségét. Chassin és Irányi műve ugyanakkor határozott előrelépés a nemzetiségi megbékélés szorgalmazása terén, s az elmondottakon kívül az aulikus arisztokrácia meggyőző bírálata. *Molnár* Károly írja egy ugyancsak elfeledett érdemes tanulmányban (Charles-Louis Chassin historien français de Hongrie. Debrecen, 1938. 34—37. p.), hogy az *Histoire politique* írása közben a társszerzők vitakoztak, kölcsönösen érzékenykedtek. Az eredmény azonban mindkettőjüket fényesen igazolta, még ha ezt a francia közvélemény elsősorban Chassinnek tulajdonította is, mint ez Edgar *Quinet*-nek, az ekkor Svájcban élő francia írónak és publicistának 1860. május 13-án a Vaud kantonban levő Veytaux-ból Chassinhez intézett leveléből kitűnik. Ebben annak a véleményének ad kifejezést, hogy Chassin munkájával, részvételével lekötelezte a magyarokat (Molnár i. m. 37. p.).

Ez volt Irányi emigrációs korszakának „meredek útja”, melyet immár nem a szerencse és a véletlen, hanem a fejlett diplomáciai érzék, a legkisebb részletekig kidolgozott céltudatosság és előkészítés jellemez. Irányi kétségtelen, az egész Kossuth-emigráció érdekét szolgáló sikereinek magyarozatát különben abban is kereshetjük, hogy felismerte az adott nemzetközi viszonyokat, és alkalmazkodni tudott Kossuth változó, olykor ingadozó kedélyállapotához. *Teleki* László az egyetlen, aki bizonyos fenntartással kíséri Irányi akcióit, s aki ennek — *Horváth* Mihályhoz Párizsból 1851. március 24-én, *Vukovics* Sebőhöz Zürichből az év július 20-án és Kossuthhoz Montpellier-ből 1860. április 22—23-án intézett leveleiben (I. Teleki László válogatott munkái. Bp., 1961. II. köt. 73., 81. és 169. p.) — kifejezést is ad. Pedig nemegyszer — így Teleki 1859 őszén Luzernből Kossuthhoz intézett levelének tanúsága szerint — igaza volt az emigráció egyes szereplőit kritikusan szemlélő Irányinak.

Irányi 1859-ben már a Magyar Nemzeti Igazgatóság jegyzője. Nagyobb ügyekkel azonban csak Teleki fogságba esése, majd halála után bízta meg Kossuth. Ekkor lesz (már 1861-ben) az Igazgatóság képviselője az olasz kormánynál Turinban. A következő évben pedig Kossuth rendkívüli megbízottja Párizsban.

Irányi 1862—63. évi szerepléséről két érdekes irodalmi bizonyítékunk is van. Mindkettő arról tanúskodik, hogy szerzőjük, kétségtelen Garibaldi-hatás alatt, akkor a nemzetiségi kérdés megértő kezelésének híve. A marsalai ezer nyomán az országot felszabadító „magyar ezer”-ről ábrázoló *Magyar Legio* című, 1863-ban Párizsban kiadott versében a „társul szegődött testvér nemzeteket” említi. Egy ugyanebben az évben már Milánóban kiadott, ugyancsak magyar nyelvű röpiratában (*Magyarország függetlensége*) így figyelmezteti az otthoniakat: „Igenis, de nem vagytok ám tizenötmilliónyi egy érzelmű nemzet; különböző nyelvű és törekvésű népfajok öszvege vagytok csak.” — Vagy: „Férfias elszántság kell csak, mondtam, és egyetértés a nem magyar fajokkal.” Ha ehhez hozzávesszük, hogy 1867 nyarán a Magyar Újságban közölt cikke (*Levelek egy képviselőhöz. — A nemzeti kérdés*. Magyar Újság, 1867. aug. 1. és 2.; 100—101. sz., 431. és 435. p.) tanúsága szerint álláspontja nem változott a kérdésben, a továbbiakban ezt fontos motívumként kell számon tartanunk.

Kossuth a „kévebomlás”, az emigráció felbomlásának szakaszán is fontos megbízatásokkal látta el. Ő a balul sikerült 1866. évi Klapka-akció felülvizsgáló biztosa, s hazatérésekor nyilvánvaló, benne látta Kossuth az új néptribunt és függetlenségi vezetőt.

Az újabb változást, hazatérése fokozatos előkészítését — a közvetett jelenségek-ből következtethetően — ugyanolyan gondossággal készíthette elő, mint emigrációs tevékenységét. Pécssett kétszer választották meg. Először 1867 júliusában (ezt megsemmisítették), majd másodszer 1868. március 14-én, s ez utóbbi jogalapot adott hazatéréséhez. Itthon a *Madarász* József vezette 48-as párthoz csatlakozik. Egy évvel később, 1869. március 24-én, a *Böszörményi* család tagjaival együtt, ott van a Lipót utcai fogházban a Magyar Újság mártír szerkesztője haláltusájánál. Néhány

nappal később a képviselőházban ő teszi felelőssé Böszörményi haláláért *Horvát Boldizsár* igazságügy-minisztert (*Gratz* i. m. I. 55—56. p.), amiért — Deák indítványára — később meg kellett követnie a Házat.

A felületes szemlélő számára mindez a „meredek út”, a forradalmi szakasz folytatása és betetőzése lenne. Irányi azonban ugyanakkor elhatárolja magát a demokrata köröktől, az alföldi parasztmozgalomtól, megjegyzés nélkül és taktikus várakozásban szemléli az ekkor és a hetvenes évek elején lezajló, a függetlenségi néplapokat szétfúzó sajtópörököt. Valóban részt vesz a 48-asok és a nemzetiségi képviselők 1870. évi, az 1868. évi nemzetiségi törvény revízióját célzó, kudarcral végződő tárgyalásain, és 1870 végén, 1871 elején ismételten tiltakozik Elzász-Lotharingia porosz annexiója ellen. Ugyanakkor azonban már nem megy el az egykorú nemzetiségi állásfoglalás határáig s a német szövetség elutasításáig (*Gratz* i. m. I. 103. p.), és hallgatásba burkolódik a magyar munkásmozgalom első nagy pöre, a „*hűtlenségi pör*” szakaszán, mely annyi együttérző nyilatkozatot váltott ki az egykorú polgári baloldal részéről.

A forradalmi szakasz, a „meredek út” kora tehát lejárt, de ez csak az 1872. évi, „perszonáluniós alap”-ra helyezkedő új 48-as program (l. *Mérei Gyula*: *A magyar polgári pártok programjai 1867—1918*. Bp., 1971. 191—194. p.) közzétételekor lett nyilvánvalóvá. „Kossuth — írja az újabb változásról *Tóth Ede* — Irányitól a párt határozott függetlenségi irányvételét várta. Irányi hazatérése azonban ellenkező eredménnyel járt. Kezdeményezője és konok vezére lett a 48-as békés, parlamenti utat programba vevő iránzatnak... Megkezdődött Kossuth és Irányi között az életük végéig engesztelhetetlenül folyó küzdelem [ezt persze — tegyük hozzá — az együttműködés alkalmai meg-megszakítják] a forradalmi vagy a békés út, a függetlenség vagy a perszonálunió felett” (*Mocsáry Lajos* élete és politikai pályakezdeté. Bp., 1967. 222—223. p.). Ezzel a lépésével — mint arra korábban utaltunk — Irányi végrehajtotta a néppárát indítékú 1868. évi szélsőbaloldali program „legalizálását”, közjogi programmá való átalakítását. Mivel azonban a „perszonáluniós” határozatokon kívül a két program között lényeges különbség nem volt, s miután ő az, aki jó taktikai érzékkel elsőként mutat rá *Tisza Kálmán* pártbomlasztó tevékenységére (uo., 222. p.), Irányi megnövekedett tekintéllyel haladhat tovább a magá külön függetlenségi útján. Ezek után igényli a bomladozó balközép beolvadását a változott elvi alapú 48-as pártba, amit az érdekeltek — *Mocsárytól Tisza Kálmánig* és *Ghy-czyig* — egyaránt visszautasítottak.

Messzire vezetne a függetlenségi mozgalom fővonalának az „elvhú balközép”-ig (1873. november), majd az „egyesült közjogi ellenzék” (1874. február) közbenjöttével az 1874. május 17-én bekövetkezett függetlenségi pártalapításig vezető útja s ezzel kapcsolatban az Irányi vezette 48-as töredéknek (a szélsőbaloldaliak túlnyomó része ugyanis csatlakozott a függetlenségi párthoz) az új párthoz való kapcsolata leírása. Mindenesetre kétségtelen, hogy szinte egyedülálló közéleti rutinnal és eredményességgel Irányinak sikerült a függetlenségi pártalapítás szakaszán, s a pártalapítás után is, fenntartania a maga 48-as csoportja különállását a függetlenségi párton belül. Ez a csoport került — a *Madarász*-féle függetlenségi szélsőbaloldaliakkal és Irányi pártelnökségével — uralomra 1884 őszén, *Mocsáry Lajos* tízéves pártelnöki időszaka után.

Életének az 1872. évi „perszonáluniós” programtól haláláig eltelt két tevékeny évtizedét az újabb nagy változás osztja két szakaszra. Az elsőben, 1872-től 1884-ig, a párt *Mocsárytól* balra álló, 48-as csoportja élén foglalt helyet. A második szakasz a súlyos belső frakcióharcoktól zaklatott pártelnökség időszaka. A két szakasz számos eltérő problémát vet fel. Egységbe fogja azonban Irányinak az új helyzethez alkalmazkodó politikája. Ennek a változott politikai taktikának két fontos elemére kívánunk befejezésül emlékeztetni. Az egyik, hogy Irányi is tisztában volt azzal, hogy a „békés út” 1872. évi programjával nem tarthatja meg közéleti helyét. Ezért lépett minden eddiginél szorosabb szövetségre a *Madarász József* körül tömörült, a nemzetiségi kérdésben szélsőségesen türelmetlen táborral, mint ezt *Mocsáry* nem-

zetiségi politikájával szemben kifejezett 1879., 1886. és 1887. évi megnyilatkozásai (I. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. I. köt. 591., 711—713. és 724. p.) mutatják.

Ugyanakkor azonban el kell mondanunk, hogy más vonatkozásban számos függetlenségi kortársánál előbbre vitte azt a nagyszabású küzdelmet, mely — igaz, csak halála után két évvel — a polgári házasságról szóló törvényjavaslat elfogadásához, törvényerőre emelkedéséhez vezet. Ezt a törvényjavaslatot az egykorú főrendiház ismételtén — így 1883 decemberében, de még 1894 májusában is — elutasította. Elfogadtatása, s ezzel egyidejűleg az általános vallásszabadság elvének törvényesítése a századvég egyik legnagyobb politikai vívmánya volt. Ebben a hatalmas küzdelemben, melyben felfogásbeli különbségre való tekintet nélkül *Szilágyi Dezső*, *Eötvös Károly* és mások vezetésével részt vett a demokratikus reformot igénylő közéleti tényezők színe-java, *Irányi* nagy részt vállalt. Joggal írja róla *Szinnyei* (Magyar írók élete és munkái. V. köt. 162—163. hasáb): „Legemlékezetesebb azonban az a törekvése, melyet már az általános vallásszabadság érdekében éveken át kifejtett, és amelynek 1891-ben határozati javaslata elfogadtatván, sikerét is megérhette.” A vázlatos pályaképhez tartozik még az is, hogy külpolitikai téren az osztrák—magyar—német szövetség szorosabbra fűzését mindvégig ellenezte, amit *Bismarck* egy ízben ingerülten szemére is vetett az osztrák partnernek (*Gratz* i. m. I. köt. 237. p.). Ugyanakkor pedig egész működése során meggyőződéssel és aktívan vallotta a magyar—francia kapcsolatok fontosságát.

RAFFAY ERNŐ

A magyarországi Román Nemzeti Párt az első világháború végén

Jelen írásom egyik rövid bevezető fejezete a *Román—magyar kapcsolatok a Károlyi-kor-mány időszakában 1918—1919* (Szeged, 1981. 324 oldal) című tanulmányomnak. E fejezet megírásában a román és magyar történészek (Miron Constantinescu, Stefan Pascu, Vasile Liveanu, Ion Popescu-Puturi, Augustin Deac, Alexandru Porteanu, Clara Cusnir-Mihallovici, Gheorghe Unc, Szász Zoltán, Gulya Károly, I. Tóth Zoltán, Jancsó Benedek, Hajdú Tibor, Jakabffy Elemér, Kende János) tanulmányait és monográfiáit; egyes emlékiratokat (Ion Clopotel, Alexandru Vaida-Voevod, Károlyi Mihály, Juhász Nagy Sándor, Csécsy Imre, Jászi Oszkár, Supka Géza); a képviselőházi Naplót és a korabeli magyar és román sajtóanyagot használtam föl. A jegyzet-apparátus közlésétől eltekintünk.

A Román Nemzeti Párt a dualizmus időszakában a magyarországi román polgárság politikai szervezete volt. A század elejéig passzívista, ekkortól azonban — részben a román munkásmozgalom hatásának ellensúlyozása céljából — aktív politikai tevékenységbe kezdett. Fennállása idején kapcsolatot tartott romániai politikusokkal és pártokkal.

A világháború első két évében a párt vezetői látszólag lojálisak voltak, nemegyszer hűségnyilatkozatokat tettek a Monarchia mellett. Románia 1916-os erdélyi betörése nagy hatást gyakorolt a magyarországi románságra, a Román Nemzeti Pártra is. Ez év őszén a visszavonuló román hadsereggel sok román értelmiségi hagyta el hazáját, közülük többen beálltak a Magyarországról „menekültek” fegyveres szervezetébe, az Erdélyi Légióba. Az itthon maradtak közül sok román embert internáltak a magyar hatóságok.

A Román Nemzeti Párt komolyabb, háború alatti politikai tevékenysége 1918 elején kezdődött, amikor a végrehajtó bizottság egy titkos értekezleten kidolgozta az erdélyi románság követeléseit: önrendelkezés, kulturális és oktatási szabadság, a ki-